

योगमाया उपन्यासमा प्रयुक्त भाषाको लैङ्गिक दृष्टिले विश्लेषण

राजेन्द्र खनाल पिएच.डी.

उपप्राध्यापक, शिक्षाशास्त्र केन्द्रीय विभाग

sauravabhir@gmail.com

सारसङ्क्षेप

यस लेखमा लैङ्गिकताको भाषाका स्वरूपहरूको परिचय दिई 'योगमाया' उपन्यासमा प्रयुक्त भाषाको लैङ्गिक दृष्टिले विश्लेषण गर्नु यस लेखको प्रमुख उद्देश्य हो। 'योगमाया' उपन्यासमा प्रयोग गरिएको भाषाको लैङ्गिक दृष्टिले विश्लेषण गरिएको छ। पुस्तकालयीय अध्ययन प्रक्रियाबाट सामग्री सङ्कलन गरी योगमाया उपन्यासलाई प्राथमिक स्रोत तथा विभिन्न सैद्धान्तिक ग्रन्थलाई द्वितीयक स्रोत सामग्रीका रूपमा लिइएको यस लेखमा विश्लेषणात्मक विधिको उपयोग गरिएको छ। योगमाया जस्ता सामाजिक यथार्थमूलक रचनाहरूमा समाजको वास्तविक चित्र र त्यससँग सान्दर्भिक भाषाको प्रतिविम्बन छ तर लैङ्गिक दृष्टिले सन्तुलित मान्न सकिँदैन। उद्देश्यमूलक रचनामा विषय एवम् भाषाको पुनर्संरचना गरिन्छ तर यो कृति उद्देश्यमूलक रचना भएको अनुभव गर्न सकिँदैन किनकि यहाँ प्रयोग भएका विषय एवम् भाषाशैली वास्तविक छन् तर अपेक्षित बन्न सकेका छैनन्। उपन्यासकारले तत्कालीन परिवेशको साक्ष्य बनाएको उपन्यासको भाषाशैली समाज सापेक्ष छ लैङ्गिक दृष्टिमा भने सघन, वैचारिक तथा सन्तुलित छैन।

विशेष शब्दावली

चिन्हित सङ्केत, लैङ्गिकताको भाषा, लैङ्गिक सन्तुलन, पितृसत्तात्मक मानसिकता, सोद्देश्यमूलक।

विषयप्रवेश

सामान्यतया खास लैङ्गिकवर्गमाथि भाषिक हिसाबले विशेष सङ्केत गर्नु वा चिन्हित सङ्केतको भाषा प्रयोग गर्नुलाई लैङ्गिकताको भाषा भनिन्छ। एउटा लैङ्गिक अवस्थाका व्यक्तिसँग सम्बन्धित भाषालाई मानक र सर्वसामान्य रूपमा प्रयोग गर्नुका साथै खास लैङ्गिकता र यौनिकता भएका व्यक्ति तथा समूहले आफ्नै किसिमका विशेष भाषिक सङ्केतको प्रयोग गर्ने र लैङ्गिक अवस्था तथा स्तर चिनाउने किसिमबाट

एउटा लैङ्गिकता भएको वर्ग/व्यक्तिले अर्को लैङ्गिकता भएको वर्ग वा व्यक्तिसँग भाषिक व्यवहार गर्दा फरक वा भिन्न किसिमले सङ्केत गर्नका निम्ति उपयोग गरिने भाषिक व्यवहार नै लैङ्गिकताको भाषा हो। महिलाले पुरुषलाई गर्ने भाषिक व्यवहार, शब्द, आदर, वाक्य तथा पुरुषले महिलालाई गर्ने भाषिक व्यवहार शब्द, आदर, वाक्य र समग्र संवाद अनि बोध अभिव्यक्तिका सन्दर्भहरूको विश्लेषण यसैअन्तर्गत गरिन्छ। त्यस्तै, महिलालाई महिलाले गर्ने सम्बोधन र भाषिक परिचय तथा पुरुषलाई पुरुषले गर्ने भाषिक

व्यवहारमा रहेको लैङ्गिकताको अवस्था पनि विश्लेषण गर्न सकिन्छ।

महिला वा पुरुषले समान लिङ्ग भएका वा भिन्न लिङ्ग भएका व्यक्तिहरूलाई भाषिक व्यवहार गर्दा कुन मानसिकता वा मनोविज्ञान वा दृष्टिकोणसहित प्रस्तुत हुन्छन् भन्ने विषयबाट नै लैङ्गिकताको भाषा प्रकट हुन्छ। पितृसत्तात्मक वा मातृसत्तात्मक वा सन्तुलित कुन सोचबाट वक्ता पिरीचालित छ भन्ने विषय भाषामा भल्किन्छ, भाषामै प्रकट हुन्छ। तसर्थ मानिसको मानसिक प्रकटनमा भाषाकै उच्च महत्ता रहेको हुन्छ। महिला र पुरुषका लागि प्रयोग गरिने भाषिक संरचना, उच्चारण, शब्दभण्डारको प्रयोग महिला, पुरुष तथा अन्य लिङ्गले गर्ने भाषिक सङ्केतहरू, विभिन्न लैङ्गिकता र यौनिकता भएका व्यक्तिहरूलाई चिनाउन प्रयोग गरिने बिम्ब, प्रतीक तथा विशेष शब्दावली आदिको विश्लेषण गरिन्छ। यस लेखमा लैङ्गिकताका भाषासम्बन्धी विविध स्वरूप उदाहरण प्रस्तुत गरिएको छ भने *योगमाया* उपन्यासमा प्रयोग भएका वाक्यात्मक संरचनाको विश्लेषण गरिएको छ।

अध्ययनको उद्देश्य

लैङ्गिकताको भाषाका विविध स्वरूपहरूको परिचय दिई *योगमाया* उपन्यासमा प्रयुक्त भाषाको लैङ्गिक दृष्टिले विश्लेषण गर्नु यस लेखको प्रमुख उद्देश्य हो।

अध्ययन विधि र प्रक्रिया

प्रस्तुत लेख वर्णनात्मक गुणात्मक प्रकृतिको छ। यसमा वर्णनात्मक विधिको उपयोग गरिएको छ। पुस्तकालयीय अध्ययन प्रक्रियाबाट सामग्री सङ्कलन गरी *योगमाया* उपन्यासलाई प्राथमिक स्रोत तथा सम्बन्धित सैद्धान्तिक ग्रन्थलाई द्वितीयक स्रोत सामग्रीका रूपमा लिई प्रस्तुत लेख तयार गरिएको छ। विभिन्न सैद्धान्तिक ग्रन्थहरूको अध्ययन गरी लैङ्गिकताको भाषाका विविध स्वरूप र सन्दर्भ उल्लेख भएका विविध उदाहरणसमेत

प्रस्तुत गरिएको छ। उक्त उदाहरणहरूलाई आधार बनाई *योगमाया* उपन्यासमा प्रयोग गरिएको भाषाका विश्लेषण गरिएको छ।

लैङ्गिकताको भाषा

भाषा विचार व्यक्त गर्ने माध्यम हो, जहाँ प्रत्येक व्यक्तिले आफ्ना विचारहरू आदानप्रदान गर्दछन्। भाषा परिचय तथा पहिचानको सङ्केत जनाउने माध्यम पनि हो। त्यसैले लैङ्गिकता र भाषाबिच सम्बन्ध छ। लैङ्गिकता प्रकट गर्ने माध्यम पनि भाषा हो। भाषाविनाको लैङ्गिक पहिचान निर्माण हुन सक्दैन। सामाजिक सांस्कृतिक व्यवहारहरू र मानवीय सम्बन्धको विकास तथा सञ्चरणका लागि पनि भाषा नै चाहिन्छ। महिला तथा पुरुषको लागि पनि भाषा नै चाहिन्छ। महिला तथा पुरुषले गर्ने भाषिक प्रयोग, विपरीत लिङ्गी तथा समलिङ्गीले गर्ने भाषिक प्रयोग, तिनीहरूको परस्पर र भिन्न भिन्न परिचय तथा पहिचानका लागि प्रयोग गरिने भाषालाई लैङ्गिकताको भाषा भनिन्छ (खनाल, २०७५, पृ. ३२-३३)। यसरी लैङ्गिकताको भाषा भन्नाले लैङ्गिक आधारमा प्रयोग हुने अथवा महिला र पुरुषलाई सम्बोधन गर्ने भाषा भन्ने बुझिन्छ। लैङ्गिकतासँग सम्बन्धित सम्पूर्ण भाषिक सन्दर्भहरूलाई लैङ्गिकताको भाषाका

रूपमा लिइन्छ। महिला तथा पुरुषलाई प्रयोग गरिएको शब्दावलीको विशेष अर्थ रहेको हुन्छ। पितृसत्तात्मक समाजले चाहेका आदर्श मूल्यमान्यता, नम्र स्वभाव, लज्जालु, सहनशील, रूपवती, दुःख, कष्टमा समेत नबोल्ने, घरपरिवारको सेवामा जीवन समर्पण गर्न सक्ने गुण भएका र कथित आदर्श मानिएका व्यवहार भएमा त्यस्तो व्यवहार गर्ने महिलाको उच्च प्रशंसा गरिन्छ। वास्तवमा त्यहाँ महिलामाथि दमन तथा शोषण भइरहेको हुन्छ तर पितृसत्तात्मक समाजले त्यसलाई महसुस गरेको देखिँदैन। सामाजिक, राजनैतिक, सांस्कृतिक, व्यावसायिक आदि प्रायः क्षेत्रमा महिलाहरूलाई विभेद गरिएको पाइन्छ। हरेक क्षेत्रमा महिलालाई

कमजोर, सहायक र उपेक्षित पात्रको रूपमा र पुरुषलाई मुख्य बलियो पात्रको रूपमा उभ्याउनु पनि लैङ्गिक विभेद नै हो। त्यसैले सबै ठाउँमा महिला र पुरुष समान हुनुपर्छ भन्ने विचार लैङ्गिकताको भाषामा राखिन्छ। लैङ्गिक विभेद हरेक क्षेत्र र समाजमा व्याप्त भएकोले यसलाई अन्त्य गर्नु आजको टड्कारो आवश्यकता हो। परम्परागत रूपमा प्रयोग गर्ने भाषाले वर्तमान समयमा पनि बोलि र प्रयोग गर्दै आएकोले ती शब्दहरूले लैङ्गिक विभेदहरू सिर्जना गर्न सहयोग पुऱ्याएको छ, त्यसकारण लैङ्गिक विभेद अन्त्य गर्नका लागि ती शब्दको सट्टा नयाँ शब्दहरूको प्रयोग गर्न थालिएको छ। लैङ्गिक दृष्टिले महिला र पुरुषको प्रयोग गर्ने भाषामा समानता हुनुपर्दछ र उनीहरूलाई हेर्ने दृष्टिकोण पनि सकारात्मक हुनुपर्दछ।

सामाजिक परिवेश, सांस्कृतिक अवस्था तथा सामयिक सन्दर्भहरूबाट निर्धारित महिला र पुरुषको पहिचानलाई लैङ्गिकता भनिन्छ। लैङ्गिकताको क्षेत्रभित्र महिला र पुरुषको परिचय तथा भूमिका मात्र पर्दैन। लैङ्गिकता र भाषाबिच प्रत्यक्ष सम्बन्ध हुन्छ। लैङ्गिकता प्रकट गर्ने माध्यम पनि भाषा नै हो। भाषा बिनाको लैङ्गिक पहिचान निर्माण हुन सक्दैन। यौनिक अल्पसङ्ख्यकलाई चिन्ने र चिनाउने कार्यका लागि होस् वा उनीहरूको आपसी सङ्केतको स्थिति निर्माण गर्नका लागि पनि भाषा नै चाहिन्छ। सामाजिक सांस्कृतिक व्यवहारहरू र मानवीय सम्बन्धको विकास तथा सञ्चरणका लागि पनि भाषा नै चाहिन्छ। महिला तथा पुरुषले गर्ने भाषिक प्रयोग, विपरीत लिङ्गी तथा समलिङ्गीले गर्ने भाषिक प्रयोग, तिनीहरूको परस्पर र भिन्न भिन्न परिचय तथा पहिचानका लागि प्रयोग गरिने भाषालाई लैङ्गिकताको भाषा भनिन्छ।

परम्परित भाषिक प्रयोगका विकल्पमा लैङ्गिक संवेदनशीलता कायम हुन सक्ने भाषाको प्रयोगमा जोड दिएर लैङ्गिता र भाषालाई सन्तुलन कायम गर्नुपर्ने देखिन्छ। स्टेवार्ट एन्ड अदर्स (२००३) ले भाषाको लैङ्गिक सन्तुलनका लागि निम्नानुसार विकल्पहरू प्रस्तुत गरेका छन् :

परम्परित शब्द/शब्दावली	सम्भाव्य विकल्पनहरू
cave men	cave dwellers, prehistoric people
coed	student
freshman	first – year student
Dear Sir/Madam	Dear Director of Admissions or etc.
mailman	mail carrier, postal worker
mankind	humanity etc.
manpower	personnel, staff
newsman	reporter, journalist
right hand man / girl Friday	assistant, aide, helper
weatherman	meteorologist, weather forecaster
men or women could have made	people could have made
his family	their children
his truck	their truck

(पृ. ५९)

माथिका उदाहरणहरूबाट प्रस्ट हुन्छ कि लैङ्गिक विभेद देखिने किसिमका भाषिक प्रयोग गर्नुको सट्टा स्वतन्त्र वा निष्पक्ष भाषिक प्रयोग गर्नु पर्दछ। नेपालीमा 'श्रीमान्', 'पत्नी' नभनी श्री मात्र भन्ने, औपचारिक वा कानुनी भाषामा महिला र पुरुषलाई समान महत्त्व दिने, 'मान्छे'का सट्टामा 'व्यक्ति' भन्ने, 'जनशक्ति' नभनेर 'मानवीय स्रोत' भन्ने, 'सभापति'का सट्टामा 'सभाध्यक्ष', विवाहित महिला र पुरुष दुवैले एकअर्कालाई सम्मानित सम्बोधन गर्ने, महिलालाई चिनाउने शृङ्गारिक र यौनिक प्रतीकको प्रयोग नगर्ने, सार्वजनिक स्थानमा यौनमूलक भाषिक व्यवहार प्रदर्शन नगर्ने आदि लैङ्गिक सन्तुलनयुक्त भाषाको प्रयोग गर्नु आवश्यक देखिन्छ।

भाषिक उच्चारण (ध्वनि) मा महिला र पुरुषको भिन्नता स्वाभाविक वा प्राकृतिक हुने गर्दछ। ध्वनिको उच्चारण गर्दा गति, लय, अनुतान, बलाघात आदि महिला र पुरुषमा भिन्न किसिमका हुने अनुसन्धानबाट देखिएको छ। जैविक रूपमा पनि उच्चारण अवयवको प्रकृतिमा केही भिन्नता हुने कुरा पनि बताइएको छ। यद्यपि सामाजिक शक्ति संरचनाले भाषिक उच्चारण व्यवस्थामा कुनै पनि प्रभाव पार्दैन भन्न सकिदैन। यौवनावस्थामा पुग्दा उच्चारण अवयवको परिवर्तन तथा अवस्थाका कारणले केटीको भन्दा केटाको आवाज बाल्यावस्थाको भन्दा निकै भिन्न हुन्छ। यसकारण उच्चारण प्रक्रियामा प्राकृतिक भिन्नता हुन्छ भन्न सकिन्छ। महिला र पुरुषको भाषिक ध्वनि (आवाज) मा हुने भिन्नतालाई क्रोलोके एन्ड सोरेन्सन (२००६) ले यसरी प्रस्तुत गरेका छन् :

	Women	Men
Pitch	high	low
Timbre	light	dark
Resonance	easy	forceful
Breath	weak	strong

(पृ. ९०)

माथिको तालिकाअनुसार भाषिक ध्वनिको उच्चारणमा उच्चारण अवयवको कम्पनको गति महिलामा बढी हुने गर्दछ। महिलाको ध्वनि सरल र फिका खालको हुन्छ भने श्वसन वा श्वासको बल कमजोर हुने गर्दछ। त्यस्तै अर्कोतर्फ पुरुषमा सुर को गति कम, ध्वनि गाढा र बलपूर्वक हुन्छ भने श्वासको बल कडा हुने गर्दछ। त्यसैले महिला र पुरुषको भाषिक उच्चारणमा भिन्नता रहेको पाइन्छ। भाषिक उच्चारणमा ध्वनि कम्पनको सुरको गति पुरुषमा भन्दा महिलामा लामो र बारम्बार हुने गर्दछ (एकर्ट एन्ड गिनेट, २००३, पृ. ६३)। त्यसैले ध्वनिमा हुने लघुता पनि महिलाले उच्चारण गर्दा दीर्घजस्तो सुनिन्छ भन्ने धारणा उनीहरूको रहेको छ। अरबी भाषाको व्याकरणमा एकवचन, बहुवचनलगायतका

कोटि जनाउन महिला र पुरुषलाई भिन्न भिन्न भाषिक व्यवस्था रहेको कुरालाई एकर्ट एन्ड गिनेट (२००३) यसरी प्रस्तुत गर्दछन् :

Katabta = you (masc-sg.) have written	Katabti = you (fem.sg.) have written
Katabtum = you (masc.pl.) have written	Katabtunna = you (fem.pl.) have written
Kataba = he has written	Katabat = she has written
Kataba : = they two (masc.) have written	Katabata : = they two (fem.) have written
Katabu: = they (masc-pl.) have written	Katabna = they (fem.pl.) have written

(पृ. ६५)

उपर्युक्त उदाहरणमा पुरुषत्व र नारीत्व जनाउन प्रयोग गरिने वाक्यहरू भिन्न भिन्न रहेका छन्। पुरुषसँग सम्बन्धित एकवचन, बहुवचन जनाउन प्रयोग हुने शब्दभन्दा महिलासँग सम्बन्धित एकवचन, बहुवचन जनाउन प्रयोग हुने शब्दमा परसर्ग थपिएको वा बढी चिन्हित भाषाको प्रयोग गरिएको देखिन्छ। यसरी भाषामा लैङ्गिक भिन्नताका संरचनाहरू विश्वव्यापी भाषामा नै पाइन्छन् कतिपय भाषामा बढी देखिन्छन् भने कतिपय भाषामा कम मात्रामा भिन्नताका सङ्केतहरू पाइन्छ।

विश्वको लैङ्गिक विकासको इतिहाससँगै लैङ्गिक भाषाको सम्बन्ध पनि जोडिएको पाइन्छ। महिलालाई घरायसी र पारिवारिक काममा मात्र सीमित गरिरहँदा उनीहरूको सामाजिक अन्तर्क्रिया नहुने र औपचारिक भाषिक प्रयोग गर्नु नपर्ने स्थिति हुँदासम्म महिलाहरूमा भाषा प्रयोगमा सङ्कुचन रहेको पाइन्छ। विभिन्न क्रान्ति र आद्योगिकीकरण पछि महिलाहरू सामाजिक, पेसागत तथा

व्यावसायिक भूमिकामा सक्रिय हुँदै गएपछि महिलाहरूले भाषाको प्रयोगमा मानक रूपको प्रयोग गर्न थालेको देखिन्छ। विद्यालयमा शिक्षकका रूपमा क्रियाशील हुँदा महिलाहरूले मानक व्याकरणको प्रयोगमा अभि सक्षमता हासिल गरेको देखिन्छ। अहिलेको विश्वव्यापीकरणको युगसम्म आइपुग्दा महिला र पुरुषको भाषिक प्रयोगको क्षमता समानान्तर किसिमले विकास भइरहेको देखिन्छ। अभि महिलाहरू बढी शुद्ध र स्पष्ट व्याकरणिक प्रयोगसहित भाषा प्रयोगमा सक्षम रहेको समेत पाइन्छ। तसर्थ पितृसत्तात्मक समाजले भन्ने गरेको महिलाहरू स्त्रीय र मानक भाषा प्रयोगमा अक्षम हुन्छन् भन्ने मान्यता पूर्णतः विस्थापित भएको देखिन्छ। भाषा र लैङ्गिकतामा मुख्यतया जैविक रूपमा हुने भाषिक प्रयोगको भिन्नता, सामाजिक, रूपमा स्थापित मान्यताका आधारमा पितृसत्ताको आँखाबाट महिलालाई गरिने भाषिक व्यवहार र बनाइएका भाषिक प्रतीकको सम्बन्ध तथा महिलाहरूमा विकसित भइरहेको भाषिक सक्षमताको स्थितिले निर्माण भएको महिला र पुरुषको भाषिक अवस्थाको सन्दर्भगत क्षेत्र पर्दछ।

महिलालाई पारिवारिक रूपमा मात्र विभेद नगरी सामाजिक, साहित्यिक र राजनैतिक रूपमा पनि महिलालाई कमजोर, सहयागी, दुःखी पात्रको रूपमा प्रस्तुत गरिएको पाइन्छ। लैङ्गिक दृष्टिले पुरुष र महिलाले प्रयोग गर्ने भाषामा समानता र सकारात्मक दृष्टिकोण हुनुपर्छ। महिलालाई पुरुषले तल्लो स्तरको भाषा प्रयोग नगरी समानान्तर रूपमा भाषा प्रयोग गर्नु जरूरी रहेको छ। परम्परागत रूपमा नेपाली समाजमा केही यस्ता उखान छन् जसमा जन्मँदै लैङ्गिक विभेदसहित भाषिक हिंसा प्रकट हुन्छन् : छोरा जन्मे खसो छोरी जन्मे फर्सी, छोरा पाए हुरूक्क छोरी पाए धुरूक्क, छोराको नाता हाडका छोरीको नाता पातको, छोरी मरी ठूला घरमा परी। यी केही उदाहरण हुन्, हुन त अहिले लैङ्गिक सन्तुलनका भाषिक प्रयोगमा सबैजसो व्यक्तिहरू संवेदनशील देखिन्छन् परन्तु अभि पनि प्रत्येक व्यक्ति महिला हुन् वा पुरुष तिनका नसा नसामा

पितृसत्ताका कणहरू सक्रिय रहेका र सोअनुसार भाषिक व्यवहार हुने गरेका प्रशस्त उदाहरणहरू नभेटिने होइनन्।

योगमाया उपन्यासमा प्रयुक्त भाषा

उपन्यासकार नीलम कार्की निहारिकाद्वारा लिखित *योगमाया* उपन्यासको परिवेश विशेषतः भोजपुर जिल्लामा केन्द्रित छ। उक्त उपन्यासको कथावस्तुले ऐतिहासिक विषयलाई प्रस्तुत गर्दै त्यसको पुनर्निर्माणसमेत गरेको अनुभूति मिल्छ। उपन्यासको समग्र परिवेशलाई हेर्दा भोजपुरदेखि काठमाडौँ र आसामसम्म तथा प्यूठानको स्वर्गद्वारीसम्मको परिवेश पनि समेटिएको छ। उपन्यासमा प्रयुक्त भाषामा भोजपुरको ग्रामीण परिवेशका भाषिक विशेषताहरू उपयोग भएका छन्। उपन्यासमा छोटो र छरिता वाक्यहरू रहेका छन् भने कथ्य एवम् अनौपचारिक भाषिक शैली अपनाइएको छ। उपन्यासमा गा'छ, भा'छ, रोटी पोल्ने जस्ता स्थानीय भाषाको प्रयोग पनि पाइन्छ। *योगमाया* उपन्यासको प्रारम्भमा पात्रहरूको भूमिकाका आधारमा सुरुमा बढी विभेदमूलक र हिंसाजन्य भाषाको प्रयोग भएको पाइन्छ भने उत्तरार्धमा जब उपन्यासकी प्रमुख पात्र योगमायाको नेतृत्वदायी भूमिका रहन्छ तबपछि केही सन्तुलित भाषाको प्रयोग गरिएको देखिन्छ तर कुनै पुरुषमा पनि वैचारिक एवम् भाषिक परिवर्तन आएको देखिँदैन।

उपन्यासकी प्रमुख पात्र योगमाया घर छोडी भागेर माइत आउँदा घर जान डराएर बडिआमाकोमा बसेकी हुन्छिन् र बडीआमाले योगमायालाई आफ्नो बाको अगाडि नबोल्नु, बरु थप्पड खान परे पनि सहनु भन्दै सल्लाह दिएको छिन्। “जे भने पनि सुनेर बस्नु : मुख पटककै नफर्काउनु। कडै मिजासका छन् तेरा बा ! दुई चार थप्पड खान परे पनि सहनु। विराम त गरेकै होस्” (पृ. ९६)। “घरकाले भेटेर फर्किन पन्यो भने भन् के हाल पो गर्नेछन्। सम्भँदा मात्र पनि गोडा काँथ्ये। लाग्थ्यो छाला काढेर साँच्चै नै नुनचुक लगाउने छन्। फेरि भित्र राखेर खुसांनी

धुवाँने छन् । दुई चार छाक भोकै राख्ने छन् । बाखाको खोरमा थुन्ने छन्” (पृ. ८३) । यस प्रसङ्गमा योगमाया माइत आउँदा बाटोमा आफ्ना घरकाले उनीमाथि गरेको हिंसाको अनुमान गरेकी छन् । यसले तत्काल नारीहरूले भोग्नुपरेको यथार्थलाई सङ्केत गरेको छ । हिंसा तथा अधीनता भाषामा पनि प्रकट भएको देखिन्छ । “मरे उतै डोली गएकोतिर गएर मरोस् । घर खान नसकेर मनेलाई रोक्न सकिएला ?” (पृ. १०५) । आरोप तथा अनादरपूर्ण भाषा “तेरी छोरी तलको आसामे कँडेलसँग सल्लिकएकी छ अरे । वन जङ्गलाँ मात्रै कतिले भेटिसके रे ! बाँधेर राख तेरी छोरी होइन भने नाम्लो डोरी दिएर पठा भिरतिर” (पृ. १०७) । महिला र पुरुषलाई सँगै हिँडेको देख्न नसक्ने समाजले महिला र पुरुष बोले हाँसेको देख्दा पनि नाम जोडेर बदनाम गर्ने चलन छ । योगमायाको बाको मानसिकता पनि त्यस्तै रहेको पाइन्छ । छोरी पुरुषसँग हिँड्ने बोल्ने गरेमा मान, प्रतिष्ठा र इज्जत जाने भन्दै छोरीलाई बाँधेर राख्नु भन्ने अभिव्यक्ति योगमायाका बाले दिएका छन् । यहाँ महिला र पुरुषसँगै हिँड्नुलाई नराम्रो दृष्टिकोणबाट देखाउन खोजिएको छ ।

धार्मिक अनुष्ठानमा पनि लैङ्गिक हिंसाका व्यवहारहरू हुने गरेका र तिनको प्रकटीकरण भाषाकै माध्यमबाट भएको प्रस्टै देख्न सकिन्छ, “सारा ब्राह्मण चिढिएका छन् । कति नै पुरान लाउने ब्राह्मणलाई समेत ज्ञान दिने भएकी । दुईचार ठाम के देखेकी फूर्ति लाउँदै हिँड्ने ? तेरी दिदीलाई सम्भ्राएर राख् भने दूला पुरेतले मलाई” (पृ. ११७) । योगमायाले गरुड पुराणले गरिबहरूलाई ऋणमा डुबाउने मात्रै हो भन्थिन् वेद छोरी र अन्य जातिले पनि पढ्न पाउनुपर्दछ भन्ने गर्दथिन्, त्यसैले उनीसँग सारा ब्राह्मण चिढिएको कुरा गाउँकै दूला पुरेतले अग्निधरसँग उनका बारेमा हिंसाजन्य भाषाको प्रयोग गरेका छन् ।

“यो घरका बारेमा तँ जान्ने भएर बोल्ने होइन अब । आइमाई जान्ने भा’को राम्रो हुन्न । कुखुरी बासेको कहीं सुहाउँला ? यसै हो कुखुरी बास्दा

निमोटेर धुरी कटाउने ?” (पृ. १२२) । नैनकलाले पकाएको भात छोएको निहुमा अग्निधर गड्गासँग रिसाउँछन् र दुवैको बिचमा भनाभन हुन्छ । गड्गाले दिदी र नैनकलाले पक्षमा बोल्दा अग्निधरले माथिको वाक्य भनेका छन् । अग्निधरले महिला बोल्दा कुखुरी बासेको भन्दै महिलालाई कुखुरीको संज्ञा दिएका छन् । यो हिंसाजन्य भाषाको सघन उदाहरण हो ।

“कोरले लानुपर्ने हात/दुई टुक्रा होस् दूलीहजुरलाई छुने हात । दूलीहजुर जैसिनी रे । त्यसमाथि सबै जात सरोबर बस्ने खाने हुँदा यताका सबैलाई जात काढ्ने कुरो गर्दैथे । अनि तिनका पुराण लाउने चौकामा चढेर दूलीहजुरले कसिएर विरोध गर्नुभो । हाम्रा मूल पुरेत बस्ने ठाम्मा किन चढेकी भनी हात छोड्न आइहाले षडानन्द गुरुका आश्रमका बटुक । यताका पनि चुप लागेर बस्ने कुरो भएन । हाम्रा हातमा दही जमेका थे र ?” (पृ. २५९) ।

दूलीहजुर षडानन्द गुरुका आश्रममा गएर पुराणको विरोध गरेपछि त्यहाँ हात हालाहाल भएको कुरा भीमबहादुर र देउती मायाले गरेका छन् । यहाँ भीमबहादुर र देउती मायाले हिंसाजन्य भाषाको प्रयोग गरेका छन् । त्यस्तै “ब्राह्मणले गरिखाको देख्न नसक्ने । धर्मविरोधी ! संस्कार नमान्ने ? कुन मुखले यहाँ पशुपतिमा आएकी ? दुनियाँलाई मोहजालामा पारेर अन्धभक्त बनाएकी छस् ? आफ्ना नामको भजन गाउने, गोडा धुने गराएकी छस् ? पापिनी तँ ब्राह्मण विरोधी । घर-माइतीको इज्जतको ख्याल नभएकी पोइछोडुवी, पोइटोकुवी, अलच्छिनी, पतीता, जैसिनी । अरूण धमिलाइस् अब यता आएर बाग्मती धमिलाउने सुरमा छस् ?” (पृ. ३८४) । योगमाया र उनका अनुयायीहरू श्री ३ लाई भेटी पत्र बुझाउन र धर्म राज्यको माग गर्न काठमाडौँ गई पशुपतिको बज्रघरमा बसेका बेला एक जना ब्राह्मणले योगमायालाई गाली गर्दै हिंसाजन्य भाषाको प्रयोग गरेका छन् ।

योगमाया उपन्यासमा विभेदमूलक भाषाका प्रशस्त उदाहरण छन् । “जा-जा भान्छ पोत्ने चाहिँ

ले। होइन यो केटीलाई के भा'को हो आज भन् ?” (पृ.४०)। छोरालाई केही काम नलगाउने र छोरीलाई घरको काम लगाउँदै विभेदमूलक भाषाको प्रयोग गरेकी छन्। त्यस्तै, “घर पस्न नपाकी चेली माइती बस्नु परेपछि कति हो कति खेदो नै गरे बात लाए। बात लगाकै कारण बस्न खान नभएर भागेकी हुन माया नानी” (पृ. ४२)। यस वाक्य गड्गाकी जेठानी पर्नेले गड्गासँग भनेकी हुन्। योगमाया घर छोडेर माइती आएपछि घरकाले पस्न दिएनन् र माइतीमा बाको वचन, गाउँलेको वचन सहन नसकी मुग्लान पसेको कुरा माथिको वाक्यबाट प्रस्ट हुन्छ। यहाँ लैङ्गिक दृष्टिले हेर्दा विभेदमूलक भाषाको प्रयोग गरिएको छ।

“आइमाईको भाग्य कसको कसले जान्दो र’ छ ? लेखेर आको नभोगेर सुख ?” (पृ. ४४)। माथिको प्रसङ्ग अग्निधरले गड्गालाई माग्न गएको बेला योगमायाको कुरा निकालेर बिहेमा भाँजो हाल्ने मान्छेहरूलाई गड्गाको दिदीहरूले भनेका हुन्। यहाँ घरको बुहार्तन सहन नसकी हिँडेको हो। भाग्य नै त्यसै भएपछि नभोगी हुन्छ भन्दै विभेदमूलक भाषाको प्रयोग महिलाहरूले नै गरेका छन्। पितृसत्तात्मक मानसिकता भएका महिलाहरूले पनि पुरुषले जस्तै विभेदकारी व्यवहार र भाषाको उपयोग गर्दछन्। नेपाली समाजमा पहिले मात्र होइन यस्ता विभेदकारी व्यवहार एवम् भाषा अद्यापि चलनमा छन्, चाहे पुरुषबाट होस् या महिलाबाट नै किन नहोस्।

“एकै कोखका सन्तान भनेर के भन्नु भाइ मेरा पढेका छन्” (पृ. ७१)। गड्गाले आफ्नी दिदी योगमायासँग भनेको माथिका वाक्यबाट एकै कोखबाट जन्मिए पनि भाइ पढेर ठूला पण्डित भएको र आफू छोरी भएर नपढेको भन्दै गड्गाले यहाँ आफ्ना बाबा आमाले विभेद गरेको भन्दै विभेदमूलक अवस्थाको उद्घाटन गर्दछ। पितृसत्तात्मक सोचका कारण छोरालाई पढाएर वेद पढ्न सक्ने बनाउनुपर्दछ तर छोरी अर्काको घर जाने जात पढेर के काम घरको काम सिक्नुपर्दछ भन्ने

धारणा रहेकाले नपढाएको माथिको वाक्यबाट प्रस्ट हुन्छ।

पितृसत्तात्मक सोच र पुरुषप्रधान नेपाली समाजमा ज्वाइँलाई पुज्ने र बुहारीलाई हेला गर्ने चलन रहेको हुँदा पनि यस्तो विभेदजन्य व्यवहार देखिन्छ। “जे भए पनि पुजेर देका ज्वाइँ, मानेका सम्धी, तँले मान राख्नुपर्ने। यसरी भागी हिँड्न सुहाउला कुलकी छोरीलाई ? ज्वाइँको मन चटक्क भाँचिँदैन होला अब ?” (पृ. ९४-९५)। प्रस्तुत वाक्य बडीआमाले योगमाया भागेर माइती आउँदा भनेकी हुन्। पुजेको ज्वाइँ र मानेका सम्धीको मान राख्नुपर्ने भन्दै उनले कुलकी छोरीलाई भागेर हिँडेको सुहाउँदैन भनेकी छन्। छोरीले घरकाले बिदा दिएमात्रै माइती आउनुपर्छ भन्दै बडीआमाले विभेदमूलक भाषाको प्रयोग गरेकी छन्। “कहाँ मरेकी थिइस् यत्तिका दिन ? हाम्रो नाक काटिस् होइन। तँलाई जन्माएर आज यही दिन देख्न थ्यो ?” (पृ. ९७)। योगमाया घर छोडेर माइतीघर पुग्दा उनका बा रिसाएर उनलाई गाली गरेका छन्। यहाँ छोरी भागेर आउँदा नाक काटिस्, हाम्रो इज्जत फालिस् भन्दै छोरीले घरबाट बाहिर निस्कन नहुने भन्दै विभेदमूलक भाषाको प्रयोग गरिएको छ।

“श्रीलाल नेउपानेका वचन सास रहुन्जेल खेर जाने पनि छैनन्। बस्नै दिने हो भने एकरातलाई मचान तिरै राख्नु। त्यहीं बस्छे, त्यहीं खाना पुराइदिनु, त्यतैबाट जान्छे भोलि आफ्ना घर” (पृ. ९९)। घरमा भएको अत्याचार सहन नसकी योगमाया माइती पुग्दा उनका बाले घर भित्र पस्न नदिइ मचानमै बस्न भनेका छन्। भोली घरकाले केही भने भने बाहिरैबाट ल्याएको हुँ भनी कसम खानुपर्दछ भनेका छन्। एउटा छोरी माइती आउँदा समाज र इज्जतको डरले घरभित्र पस्न नदिइ बाहिरै राखी विभेद गरेका छन् तर छोरा त्यसरी नै आएको भए छोरीलाई जस्तो व्यवहार नगर्ने हाम्रो समाजको चलन छ। माथिको वाक्यमा विभेदमूलक भाषाको प्रयोग गरिएको छ।

“छोरीले बिराई भनी बाबुले भुकेरै माफी पनि माग्नुपरो । यसै पनि हामी माइतीपट्टिको हात सधैं तल नै हो, अहिले त भन्नु तलै परेको बेला छ” (पृ. १००) । यस वाक्यमा छोरीले घर छोडेर धेरै ठूलो गल्ती गरेको भन्दै छोरी दिएपछि माइतीले छोरीका घरकाको अगाडि तलै बसेर कुरा गर्नुपर्ने पितृसत्तात्मक सोच प्रकट भएको पाइन्छ ।

“जे भए पनि पुजेर देका ज्वाइँ, मानेका सम्थी, तैले मान राख्नुपर्ने । यसरी भागी हिँड्न सुहाउला कुलकी छोरीलाई ? ज्वाइँको मन चटक्क भाचिँदैन होला अब ?” (पृ. ९४-९५) । प्रस्तुत वाक्य बडीआमाले योगमाया भागेर माइती आउँदा भनेकी हुन् । पुजेको ज्वाइँ र मानेका सम्थीको मान राख्नुपर्ने भन्दै उनले कुलकी छोरीलाई भागेर हिँडेको सुहाउँदैन भनेकी छन् । छोरीले घरकाले बिदा दिएमात्रै माइती आउनुपर्छ भन्दै बडीआमाले विभेदमूलक भाषाको प्रयोग गरेकी छन् । यहाँ पितृसत्तात्मक सोच र पुरुषप्रधान नेपाली समाजमा ज्वाइँलाई पुजेर र बुहारीलाई हेला गर्ने चलन रहेको हुँदा पनि यस्तो विभेदजन्य व्यवहार तथा सोअनुसारको भाषा प्रयोग भएको देखिन्छ ।

“कहाँ मरेकी थिइस् यत्तिका दिन ? हाम्रो नाक काटिस् होइन । तैलाई जन्माएर आज यही दिन देख्न थ्यो ?” (पृ. ९७) । योगमाया घर छोडेर माइतीघर पुग्दा उनका बा रिसाएर उनलाई गाली गरेका छन् । यहाँ छोरी भागेर आउँदा नाक काटिस्, हाम्रो इज्जत फालिस् भन्दै छोरीले घरबाट बाहिर निस्कन नहुने भन्दै विभेदमूलक भाषाको प्रयोग गरेका छन् । पितृसत्तात्मक सोच, कुसंस्कार र कुरितीका कारण छोरीलाई विभेद पारेको पाइन्छ । “श्रीलाल नेउपानेका वचन सास रहुन्जेल खेर जाने पनि छैनन् । बस्नै दिने हो भने एकरातलाई मचानतिरै राख्नु । त्यहीँ बस्छे, त्यहीँ खाना पुराइदिनु, त्यतैबाट जान्छे भोलि आफ्ना घर” (पृ. ९९) । छोरी माइती आउँदा समाज र इज्जतको डरले घरभित्र पस्न नदिइ बाहिरै राखी विभेद गरेका छन् तर छोरा त्यसरी नै आएको भए छोरीलाई जस्तो व्यवहार नगर्ने हाम्रो समाजको चलन

छ । माथिको वाक्यमा विभेदमूलक भाषाको प्रयोग गरिएको छ ।

“मर्दानालाई जतिपटक बिहे गरे पनि छुट, जनानालाई बन्धन किन ?” (पृ. २६१) । माथिको प्रसङ्ग पुष्पलाल नेउपानेले तेस्रो विहे गरेको कुरा चलिराखेको बेला नैनकलाले भनेकी हुन् । पुरुषलाई जतिपटक बिहे गर्दा पनि स्वीकार्ने समाजले महिलाले विधवा भएर वा अन्य कारणले दोस्रो बिहे गरेको नस्वीकार्ने । समाजमा पुरुषलाई केही कुरा गर्न मन लागे सोचविचार नगरी स्वविवेकले भ्याएसम्मका कामहरू गर्ने छुट छ तर महिलाहरू जस्तो सुकै अवस्था आइपरे पनि एउटैसँग जिन्दगी बिताउनुपर्ने भनेर पुरुषहरूलाई हरेक कुरामा स्वतन्त्रता दिइएको छ भने महिलाहरूलाई अधीनमा राखेको पाइन्छ । यहाँ नैनकलाले प्रयोग गरेको भाषा विभेदमूलक रहेको देखिन्छ ।

योगमाया लैङ्गिक दृष्टिले सन्तुलित भाषाको प्रयोगमा पनि उपन्यासकार सामान्यतया सचेत छन् । “यति साह्रै निष्ठुरी नबन्नुस् मायाका बा । छोरी तलमाथि केही भई भने तपैको जिम्मा । नौ महिना भुँडीमा बोकेर जन्माको त मैले हो । जन्म दिने आमालाई भैं पीडा बालाई किन हुँदो हो ? कति सजिलरी भन्न सकेको मरे मरोस् भनेर ?” (पृ. १०५) । योगमाया माइत आएपछि घर पठाउने भनेर उनका बाले अनेक उपाय गरिरहेका हुन्छन् तर आमाले घर नपठाऔँ माइतमै राखौँ, भोलि छोरी केही भएर मरी भने भन्दा योगमायाका बाले मरे मरोस् भन्दा उनकी आमाले माथिको वाक्य भनेकी हुन् । यहाँ बाको मन कठोर भए पनि आमाको कमलो मनलाई देखाइएको छ । एउटा आमाले आफ्नो सन्तानलाई छिटो माफ गर्छिन् तर बाले समाजमा इज्जतको डरले पनि आमाले जस्तो गर्न नसक्ने कुरा देखाउँदा माथिको वाक्यमा सन्तुलित भाषाको प्रयोग गरिएको छ ।

“के नाक काट्नु, के कान ? न भाँडाको न भुइँको भा’ को बेलाथ्यो । उता घरकाले पस्न नदिने यता बा आफ्ना भन्नेका शङ्काले बस्न खान नदिने

रे । त्यो ठाममा आफू भा भए चाल पाउथ्यौ” (पृ. १२४) । पँधेरामा गाउँका बुहारीहरूले योगमायाको कुरा गरिरहेका बेला चापागाईंका बुहारीले ‘हिजो त उनले नी माइतीका नाक काटेर हिँडेकी हुन्’ भनेपछि माथिको वाक्य सुवेदी महिलाले भनेकी हुन् । यहाँ चपागाईंकी बुहारीको जवाफमा सुवेदी महिलाले सन्तुलित भाषाको प्रयोग गर्दै नारी भएर नारीको सम्मान गर्नुपर्ने खालको अभिव्यक्ति दिएको छन् । केही महिलाले नै महिलालाई दोष दिने प्रचलनलाई पनि खोतल्दै समाजमा पुरुषले गर्दा ठिक र महिलालाई बन्देज गर्ने खालका कुराहरूलाई सन्तुलित भाषाको प्रयोग गरी स्पष्ट पारिएको छ ।

“जाँतोको हातो शोषक सामन्तीले समाउँछन् र घान हामीलाई गराउँछन् । हामीलाई पिस्छन् अत्याचारको जाँतोमा । हो त्यो जाँतो हामीले टुक्राटुक्रा पारेर फोर्नुपर्छ । सहेर बस्ने होइन” (पृ. २५८) । कुटीमा योगमायासँग विभिन्न समस्याहरू लिएर धेरै मान्छेहरू आएका हुन्छन् । सबैको समस्या सुन्दै जाँदा माथिको वाक्य प्रेमनारायणले भनेका हुन् । ठूलाले सानालाई जता पनि अन्याय, अत्याचार गरेको र सामन्तीहरूले निमुखाहरूलाई जाँतोमा पिस्ने हुँदा प्रेमनारायणले यसको विरोध गर्दै सामन्तीको जाँतो हामीले टुक्रा टुक्रा पारेर फोर्नुपर्छ अर्थात् सामन्तको शोषणको विरोध गर्नुपर्छ, सहेर बस्ने होइन भन्दै सन्तुलित भाषाको प्रयोग गरेका छन् ।

“विधवालाई विवाहको निम्ति छुट दिनु धर्मसङ्गत छ । ज्वाइँ खसेर एकलै परेकी छोरीलाई आफ्नै बा आमाले गरिदिनुपर्छ बिहे । तर, करकापमा होइन उनकै राजीखुसी मन्जुरीमा । र, त्यो पनि छोरी आफैँ जान्ने बुझ्ने भएपछि” (पृ. २६२) । पुरुषलाई जति पटक बिहे गरे पनि छुट हुने तर विधुवालाई बिहे गर्दा समाजले नस्वीकार्ने भन्ने प्रसङ्गमा योगमायाले माथिको वाक्य भनेकी हुन् । योगमायाको विधुवाले आफ्नो राजीखुसीमा बिहे गर्न पाउनुपर्छ भन्ने माग पनि थियो । योगमाया र उनका अनुयायीहरूले लिङ्गभेद, जातीय, वर्गीय जस्ता

विभेद गर्ने थिएनन् र सबैलाई समान व्यवहार गर्ने गर्दथे । माथिको प्रसङ्गमा योगमायाले सन्तुलित भाषाको प्रयोग गरेकी छन् । महिला र पुरुष समान हो । महिला पनि पुरुषभन्दा कम हुँदैनन् । परिआए जे पनि गर्न सक्छन् भन्ने सन्देश योगमायाले यसरी व्यक्त गरेकी छन् : “हामी जनाना, हामी कमजोर भन्नेजस्तो यस्तो कहिलेकाहीँ आउँछ मनाँ । त्यसैगरी त्यत्रा समय त्यै समाजमा बाँचेपछि त्यो हुन्छ । हामी त्यसलाई जितेर हिँडेका छौँ । कहिले जुमुराएर ती कमजोरीले फेरि जित्न खोज्छ । तर, ज्ञान र साहसले थिच्ने न हो । तिमीले चिन्ता नमान म कमजोर, म जनाना भन्ने जस्ता अभिमान मनाँ जे जति बाँकी छन् त्यसलाई पूरा पूर निकाल्ने कोसिस गर । विकार निकाले भैँ । नत्र कमजोर पाछै त्यसले नशा खिचेर शक्तिसञ्चय गर म अबला हुँ, जनाना हुँ, विचरा हुँ भन्ने बिसर्न प्रण गर । मैले पनि प्रण गरेको हो । तिमी फेरि पनि सङ्कल्प गर !” (पृ. ३४८) । योगमायाले प्रस्तुत गरेका वाक्यमा वैचारिक सन्तुलनसहित भाषिक सन्तुलनको पनि प्रयोग भएको देखिन्छ ।

इन्द्रमायाले ठूलोहजुरलाई रुवाउन खोज्नेको कहिले भलो हुन्न भन्दा योगमायाले यसरी सन्तुलित भाषाको प्रयोग गर्दै सबैलाई ज्ञान दिएको छन् : “खै गर्न कसैलाई हुन्न । लाञ्छना लाएर कसैका दिल दुखाउन हुन्न, चाहे मलाई चाहे तिम्लाई । आफूलाई कुभलो चितायो भन्दैमा कहिले कसैलाई मरिहालोस् भन्ने कामना गर्नु पनि राम्रो होइन । त्यो धर्मसङ्गत छैन नत्र के फरक भो तिनीमा र हामीमा ? ज्ञानी र अज्ञानीमा ?” (पृ. ३८६) । योगमायाले आफ्ना भक्तहरूलाई उपदेश दिँदा सन्तुलित भाषाको प्रयोग गरिएको छ । उपन्यासमा सामाजिक संरचना तथा पात्रअनुकूलकै भाषा प्रयोग गरिएको देखिन्छ । तसर्थ योजनाबद्ध सन्तुलित भाषा प्रयोगतर्फ उपन्यासकार उन्मुख छैनन् किनकि विषयको स्वाभाविकतासँगै भाषा प्रयोगको अवस्था सिर्जना हुन्छ ।

निचोड

योगमाया उपन्यास ऐतिहासिक विषयवस्तुमा आधारित रचना हो । यसमा तत्कालीन समाजको

वास्तविकता निकट पात्रहरूको चयन गरिएको छ । पात्रानुकूलको भाषाको उपयोग गरिएको छ । लैङ्गिक सन्तुलनको अपेक्षासहित तयार पारिएका रचनाहरूमा सोद्देश्यमूलक विषय एवम् भाषाको प्रयोग गरिन्छ भने सामाजिक यथार्थमूलक रचनाहरूमा समाजको वास्तविक चित्र र त्यसको प्रतिविम्बन हुने प्रस्तुति रहन्छ । तत्कालीन समाजमा महिलालाई के कस्ता व्यवहार गरिन्थे र कस्तो भाषाको उपयोग गरिन्थ्यो भन्ने विषयलाई सघन ढङ्गले प्रस्तुत गर्न उपन्यासकार सफल देखिन्छन् । उद्देश्यमूलक रचनामा विषय एवम् भाषाको पुनर्संरचना गरिन्छ तर यो कृति उद्देश्यमूलक रचना भएको अनुभव गर्न सकिँदैन किनकि यहाँ प्रयोग भएका विषय एवम् भाषाशैली वास्तविक छन् तर अपेक्षित बन्न सकेका छैनन् । हो, योगमायाको चिन्तन तथा भाषाशैली तथा अन्य महिलाहरूको भाषा प्रयोगमा सन्तुलनको अपेक्षा गरिएको छ । त्यसो त एकाध पुरुषमा सन्तुलित भाषाको प्रयोग पनि नपाइने होइन । लैङ्गिक सन्तुलनको उद्देश्यमूलक कृतिमा पुरुष तथा महिलाहरूको वैचारिक परिवर्तनसँगै भाषिक व्यवहारमा परिवर्तन तथा सन्तुलन कायम गर्ने अपेक्षा गरिन्छ । तर विश्लेष्य कृति तत्कालीन परिवेशको साक्ष्य बनाएको छ । तसर्थ यस उपन्यासको भाषाशैली समाज सापेक्ष छ लैङ्गिक दृष्टिमा भने सघन र सन्तुलित छैन किनकि यो उपन्यास लैङ्गिक सन्तुलनको उद्देश्यका लागि रचना गरिएको अनुभव गर्न सकिँदैन ।

सन्दर्भसूची

अब्राम्स, एम.एच.एन्ड जी.जी. हार्फम (सन् २००५),
अ ग्लोसरी अफ लिटेरी टर्म्स. आठौँ संस्क.
थम्सन वर्ड्स वर्थ ।
एकर्ट, पी.एन्ड एस.एम. गिनेट (सन् २००३),
ल्याङ्ग्वेज एन्ड जेन्डर, न्यूयोर्क : क्याम्ब्रिज ।
कार्की, निलम (२०७४), *योगमाया*, काठमाडौँ :
साङ्ग्रिला पुस्तक प्रा.लि.।

क्रोलोके, चार्लोटी एन्ड अने स्कट सोरेन्सन (सन् २००६), *जेन्डर कम्युनिकेसन थ्योरिज एन्ड अनलाइसिस*, क्यालिफोर्निया : सेज पब्लिकेसन ।
खनाल, राजेन्द्र (२०७५), *लैङ्गिक समालोचना सिद्धान्त र प्रयोग*, काठमाडौँ : सनलाइट पब्लिकेसन ।
गोडार्ड, एड्गोला एन्ड एल. पटर्सन (सन् २०००), *ल्याङ्ग्वेज एन्ड जेन्डर*, अमेरिक : रट्लेज ।
जनेट, होल्मस् एन्ड मिरियन, मेयहोफ. सम्पा (सन् २००३), *द ह्यान्डबुक अफ ल्याङ्ग्वेज एन्ड जेन्डर*, अमेरिका : ब्लाकवेल पब्लिसिङ ।
टाइसन, लुइस. सम्पा (सन् २००६), *क्रिटिकल थ्योरी टुडे*, दो.सं. न्यूयोर्क : रट्लेज ।
पाण्डे, ज्ञानु (२०६९), *नेपाली उपन्यासमा लैङ्गिकता*, काठमाडौँ : नेपाल प्रज्ञाप्रतिष्ठान ।
पिल्चर, जे. एन्ड आइ. ह्वेलहेन (सन् २००४), *फिफ्टी की कन्सेप्टस् इन जेन्डर स्टडिज*, लन्डन : सेज पब्लिकेसन ।
बन्धु, चूडामणि (२०६५), *अनुसन्धान तथा प्रतिवेदन लेखन*, काठमाडौँ : रत्न पुस्तक भण्डार ।
बुभा, सिमोन द.(सन् १९४९), *द सेकेन्ड सेक्स* (अनु. रमेश सुनुवार), काठमाडौँ : प्रगति पुस्तक सदन ।
भद्रा, चन्द्रा (२०७०), *लैङ्गिक अध्ययन*, काठमाडौँ : अक्सफोर्ड इन्टरनेसनल पब्लिकेसन ।
मिल्स, सारा एन्ड मुलानी लुइस (सन् २०११), *ल्याङ्ग्वेज, जेन्डर एन्ड फेमिनिज्म*, न्यूयोर्क : रट्लेज ।
वेदरल, आन.(सन् २००९), *जेन्डर ल्याङ्ग्वेज एन्ड डिस्कोर्स*, न्यूयोर्क : रट्लेज ।
स्टेवार्ट, लि.पि. एन्ड अदर्स (सन् २००३), *कम्युनिकेसन एन्ड जेन्डर*, अमेरिका : पियर्सन एजुकेसन ।